

DÖDSSTRAFFET I USA – ALLMÄNPREVENTIVT ELLER BRUTALISERANDE?

AV FIL. KAND. MARTIN BERGQVIST

In 1976, the United States Supreme Court concluded that capital punishment was constitutional, and since then 570 persons have been executed in the USA. The number of executions per year has increased substantially during the last decade, and there is reason to believe that the excessive use of the death penalty will continue.

This article focuses on only one of many debated issues regarding the death penalty, namely its potential effect on the homicide rate. Initially, the arguments concerning the effect are discussed and thereafter the empirical findings supporting these arguments are reviewed.

In the ongoing debate, two contradictory arguments have been used. Death penalty proponents argue that it decreases the number of homicides through deterrence. Opponents, on the other hand, argue the hypothesis of brutalisation, which predicts the opposite, i.e. the death penalty increases the number of homicides. Given that the number of studies testing these hypotheses is immense, this article will not cover the total literature, but rather focus on studies purporting to find evidence of either a deterrent or a brutalisation effect.

Following the review it is argued that the methodological problems in this area of research are extensive. The data used are not robust enough to transcend methodological approaches, so the choice of method most likely has an impact on the results obtained. When demanding that a substantively significant result should survive different statistical tests, the author comes to the conclusion that the research conducted has not presented any conclusive evidence supporting either the argument of deterrence or that of brutalisation.*

Dödsstraffet har varit en del av det amerikanska straffsystemet alltsedan kolonialtiden. Amerikanska delstater började emellertid tidigt avskaffa dödsstraffet. När Sverige 1921 slopade dödsstraffet hade sexton amerikanska delstater avlägsnat dödsstraffet från straffskalan. I samband med andra världskriget återinförde några delstater straffet men trots det minskade antalet avrättningar stadigt efter 1930 för att 1968 upphöra (Zimring & Hawkins, 1986). I rättegången *Furman v. Georgia* (408 U.S. 238 (1972)) fastslog Högsta Domstolen att döds-

* Title in English: *Capital Punishment in the U.S.A. General Deterrence or Brutalisation?* Original in Swedish

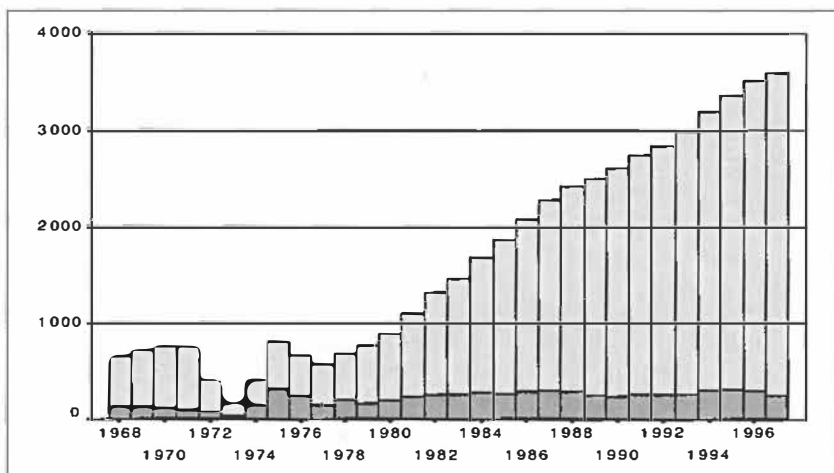
straffet var "grymt och ovanligt" och därmed i sin rådande form stred mot åttonde och fjortonde tillägget i författningen. Beslutet tolkades av vissa som ett slutgiltigt avskaffande av dödsstraffet i USA (Zimring & Hawkins, 1986 s. 37ff). Högsta Domstolen hade dock inte avgjort att straffet *per se* stred mot konstitutionen, möjligheten fanns fortfarande att dödsstraffet, tillämpat annorlunda, skulle bedömas vara förenligt med författningen (White, 1987).

Fyra år efter *Furman v. Georgia*, 1976, hade 35 delstater stiftat nya lagar beträffande dödsstraffet och mer än 460 personer hade dömts till döden enligt dessa. Samtidigt ökade allmänhetens stöd för dödsstraffet. De nystiftade lagarna och det ökade stödet har av vissa ansetts spegla en motvilja gentemot det federala maktutövandet där frågan om dödsstraffet blev en symboliskt laddad fråga (Zimring & Hawkins 1986 s. 44f). Flera av ledamöterna i Högsta Domstolen ansåg också att domstolen i *Furman v. Georgia* överskridit sina befogenheter. Domare Powell uttryckte starkt sin åsikt.

"I can recall no case in which, in the name of deciding constitutional questions, this Court has subordinated national and local democratic processes to such an extent" (Domare Powell i *Furman v. Georgia*, 408 U.S. 238 (1972)).

Domslutet i *Furman v. Georgia* var inte bestående, 1976 omvärderade Högsta Domstolen sitt beslut i fallet *Gregg v. Georgia* (428 U.S. 153 (1976)) och fastslog att dödsstraffet var godtagbart utifrån författningen. Därmed blev det praktiskt möjligt för delstaterna att återigen avrätta. Trots det avrättades "förhållandevis få" fram till mitten av 1980-talet. Högsta Domstolens beslut innebar att dödsstraffet, för att kunna anses konstitutionellt, skulle omgärdas av säkerhetsåtgärder vilka skulle garantera att dödsstraffet tillämpades på ett "rättvist och rationellt" sätt (White, 1987). De två faktorer som delstatsdomstolarna främst skulle beakta var: (1) att minska godtyckligheten och att (2) individuell straffbestämning skulle tillämpas. Delstaternas nya lagar behövde prövas utifrån dessa kriterier vilket innebar att ett stort antal rättsfall gick vidare till Högsta Domstolen. Många av de som dömts enligt de nya delstatslagarna fick sina straff omvandlande på grund av att delstaten inte uppfyllt kraven när domslut togs eller på grund av att Högsta Domstolen ändrade sina prejudikat (White, 1987 s. 10ff). Processerna tog således lång tid vilket delvis förklarar en "låg nivå" av avrättningar de första åren efter återinförandet. I början av 1980-talet förändrades Högsta Domstolens inställning till processerna och dödsstraffet. Domare Powell uttalade att domstolarna borde införa procedurer som innebar att fallen snabbare avgjordes (White, 1987 s. 17f).

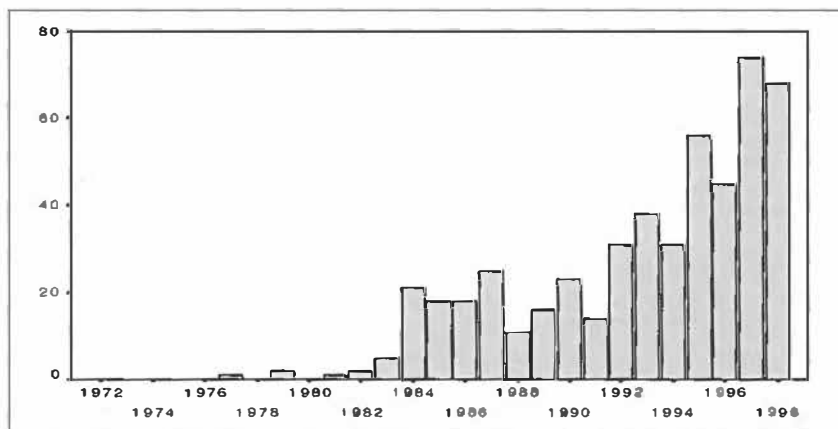
Antalet dödsdömda per år har varit relativt konstant sedan 1976 medan antalet befriade från dödsstraffet varierat. Den begynnande ökning av antalet fångar i dödszell som kan ses omkring 1980 beror på att antalet som döms till döden varje år är betydligt högre än antalet som benådas eller av andra anledningar befrias från dödsstraffet. Följden är alltså att antalet dödsdömda som sitter i fängelse successivt stiger (se figur 1).

Figur 1. Antalet nytillförda dödsdömda per år (mörkgrå) samt det totala antalet dödsdömda i fängelse i USA (ljusgrå), 1968-1997.²

För närvarande sitter över 3500 dödsdömda personer i amerikanska fängelser och parallellt med att antalet dömda ökat har också antalet verkställda avrättningar stigit. De första åren efter återinförandet avrättades endast ett fåtal personer men i mitten av 1980-talet ökade antalet abrupt och under andra halvan av decenniet varierade antalet mellan 15-20 per år. Den plötsliga ökningen år 1984 kan troligtvis kopplas till att prövningarna av delstatslagarna var avklarade i början av 1980-talet samtidigt som Högsta Domstolen signalerade en mindre försiktig inställning till processerna. Sannolikt är den abrupta ökningen också en följd av att delstaterna, efter ett oväntat domslut, löst de praktiska problem som det innebar att återuppta avrättningarna. När dessa hinder avklarats ökade antalet avrättningar och i början av 1990-talet eskalerade avrättningsfrekvensen (se figur 2).

Totalt har 570 människor avrättats i USA efter återinförandet.³ De två mest avrättningsaktiva delstaterna, Texas och Virginia ansvarar tillsammans för 45% av samtliga avrättningar. Mycket talar för att den uppåtgående trenden kommer att bestå, inte minst det stora antalet fångar i dödszell som inväntar avrättning. Dessutom har två delstater, New York och Kansas, nyligen återinfört dödsstraffet i straffskalan och ett flertal delstater har utökat antalet försvårande omständigheter som kan leda till dödsstraff (BJS, 1996a; 1996b; 1997a; 1997b).⁴

Figur 2. Antalet avrättade per år i USA, 1973-1998.

Trenden är oroväckande. Allmänhetens ökande stöd för dödsstraffet (se t ex Ellsworth & Gross, 1994) bidrar till en ökad politisering av dödsstraffet. De senaste åren har det varit riskabelt för en kandidat till ett högt ämbete att framsätta som tveksam inför frågan om dödsstraff. Motståndaren kan vinna politiska poäng på att anklaga vederbörande för att vara "mjuk mot brottsligheten". Det ökade stödet, politiseringen tillsammans med juridiska förändringar har också inneburit att antalet benådningar minskat (Bedau, 1997 s. 16ff). Politiseringen behöver nödvändigtvis inte vara begränsad till den politiska sfären, presidenten utser ledamöter till distriktsdomstolarna och Högsta Domstolen och har därmed möjlighet att påverka domstolarnas inriktning i särskilda frågor. Delstatsdomare väljs genom allmänna val. Följden blir att domare och politiker som offentligt tar avstånd från dödsstraffet kan riskera sina karriärer (Franck & Nyman, 1997).

Bedau (1997) menar att betydelsen av straffets brottspreventiva effekt, för att motivera dödsstraffet, under senare tid minskat till förmån för vedergällning. Straffets allmänpreventiva effekt används emellertid frekvent av politiker (Radelet & Akers, 1996) och bortsett från en eventuell reell effekt erbjuder dödsstraffet politiker en symbolisk åtgärd mot brottsligheten (Bedau, 1997 s. 23f). Aktuella exempel på att argumentet används av politiker kan hämtas från två viktiga händelser, utökandet av dödsstraffet på federal nivå 1994 och återinförandet av dödsstraffet i New York 1995. I samband med att president Clinton presenterade ett lagförslag med syfte att minska brottsligheten uttryckte han i ett tal följande:

"Second, the crime bill stiffens penalties. It does add capital punishment for a number of crimes and some of them are quite appropriate. When someone kills a law enforcement officer in the line of duty, I think the penalty for that ought to be death. There ought to be a deterrent that is clear and unambiguous." (Clinton, 1994)

New Yorks guvernör George E. Pataki skrev följande i samband med återinförandet av dödsstraffet i New York:

On march 7, 1995, I fulfilled a major campaign promise and signed legislation reinstating the death penalty in New York. — The death penalty is society's way of telling its members that when you commit a crime as horrendous as murder, you are not fit to live among us. The death penalty will not bring back the victims of violent crime, but I am confident that it will act as a deterrent of crime and it will save lives (Pataki, 1996 s. 30).

Det är inte enbart argumentet om brottsprevention som används i den offentliga debatten. Dödsstraffsmotståndarna hävdar raka motsatsen, nämligen att dödsstraffet bidrar till fler mord och dråp.

Föreliggande artikel diskuterar de argument som framförts i debatten och ger en övergripande bild av den forskning som fanns tillgänglig när beslutet att återinföra dödsstraffet fattades, men också av den forskning som producerats efter *Gregg v. Georgia*. Litteraturen på området är emellertid omfattande och genomgången gör inte anspråk på att komplett täcka forskningsområdet. Stor vikt har lagts vid de studier som hävdar att dödsstraffet påverkar brottsligheten, i ena eller andra riktningen. Artikeln begränsas således inte till undersökningar som presenterat allmänpreventiva effekter utan diskuterar också de undersökningar som efter *Gregg v. Georgia* visat stöd för att dödsstraffet fungerar brutaliserande och därmed bidrar till fler mord/dråp. Först redogörs kortfattat för de två viktiga rättsfallen *Furman v. Georgia* och *Gregg v. Georgia*.

Att motivera dödsstraffet

Dödsstraffet innebär att staten genom en överlagd process tar medborgares liv. Ett sådant agerande bör rimligen motiveras. Det kan göras antingen genom vedergällning eller genom att dödsstraffet anses ha en unik brottspreventiv effekt, det vill säga att dödsstraffet förhindrar brott mer effektivt än alternativa straff. Dessa frågor gavs också visst utrymme i de avgörande rättsfallen *Furman v. Georgia* och *Gregg v. Georgia*. Förenklat kan sägas att prövningen i Högsta Domstolen behandlade två frågor. Den första frågan var om dödsstraffet strider mot konstitutionen *per se*, d v s oavsett processens utformning, avrättningsmetod, brottets art eller övriga omständigheter. Den andra frågan var om dödsstraffet inte strider mot konstitutionen *per se*, vilka kriterium skall vara uppfyllda för att dödsstraffet skall vara förenligt med konstitutionen. Den första frågan diskuterades utifrån vedergällning och brottsprevention medan den andra främst handlade om godtycklighet och diskriminering i de rättsliga processerna. I *Furman v. Georgia* var det flera ledamöters åsikt att domstolen inte skulle bcfatta sig med den första frågan p g a att den inte, enligt dem, omfattades av åttonde och fjortonde tillägget och att ett sådant definitivt beslut skulle avgöras av lagsstiftaren. I *Gregg v. Georgia* diskuterade emellertid domstolen även denna fråga i domslutet.

Av de fem domare i *Furman v. Georgia* som ansåg att dödsstraffet stred mot konstitutionen lade två relativt stor vikt vid straffets brottspreventiva effekt. Domare Marshall framförde att straffet skall anses "grymt och ovanligt" om det är överdrivet i förhållande till lagstiftarens syfte.⁵ Marshall menade att domstolen kunde överväga betydelsen av vedergällning, avskräckning av andra personer än gärningsmannen, förhindrandet av framtida brott av gärningsmannen, uppmuntrande av erkännande, arvshygien och ekonomi.⁶ Tyngdpunkten i argumentationen låg på de tre förstnämnda, de övriga berördes och avfärdades mycket kortfattat. Marshalls ståndpunkt var att renodlad vedergällning inte var tillräckligt för att motivera dödsstraffet och att forskningen visat att dödsstraffet inte behövdes i preventivt syfte, d v s att det inte fungerar mer preventivt än livstids fängelse. Han fick stöd av Domare Brennan som framförde en liknande argumentation. Domare Marshall och domare Brennan var de enda som ansåg att åttonde och fjortonde tillägget förbjöd dödsstraffet för alla brott och under alla omständigheter. Övriga tre som motsatte sig dödsstraffet gjorde så p g a dess godtyckliga och diskriminerande tillämpning. Gemensamt för de fyra ledamöter som ansåg att dödsstraffet inte skulle avskaffas var att de menade att domstolen överskridit sina befogenheter och att ett sådant beslut skulle fattas av lagstiftaren.

De två domare som i *Furman v. Georgia* ansåg att dödsstraffet tillämpades godtyckligt ansåg fyra år senare i *Gregg v. Georgia* att delstaten Georgia tillrättatlagat denna problematik.⁷ Domare Marshall och domare Brennan som ville avskaffa dödsstraffet totalt i *Furman v. Georgia* stod fast vid denna åsikt. I *Gregg v. Georgia* konstaterade domstolen i sitt domslut att det inte var tillräckligt att dödsstraffet var accepterat av allmänheten för att godkännas utifrån åttonde och fjortonde tillägget, det krävdes mer, "the sanction cannot be so totally without penological justification that it results in the gratuitous infliction of suffering" (428 U.S. 153 (1976)). Precis som i *Furman v. Georgia* diskuterades vedergällning och brottsprevention. Angående brottspreventionen var domstolens slutsats följande:

Although some of the studies suggest that the death penalty may not function as a significantly greater deterrent than lesser penalties, there is no convincing empirical evidence either supporting or refuting this view. We may nevertheless assume safely that there are murderers, such as those who act in passion, for whom the threat of death has little or no deterrent effect. But for many others, the death penalty undoubtedly is a significant (428 U.S. 153, 186) deterrent. There are carefully contemplated murders, such as murder for hire, where the possible penalty for death may well enter into cold calculus that precedes the decision to act. And there are some categories of murder, such as murder by a life prisoner, where other sanctions may not be adequate" (*Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153 (1976)).

Därmed hade domstolen motiverat dödsstraffet även utifrån dess allmänpreventiva effekt. Domare Marshall reserverade sig kraftigt mot denna slutsats.

The evidence I reviewed in *Furman* remains convincing, in my view, that "capital punishment is not necessary as a deterrent of crime in our society". The justification for the death penalty must be found elsewhere" (Domare Marshall i *Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153 (1976)).

Den forskning som åberopades i *Furman v. Georgia* var framförallt studier genomförda av Torsten Sellin. I *Gregg v. Georgia* åberopade åklagaren nya studier genomförda av ekonomen Isaac Ehrlich som visade att dödsstraffet fungerade allmänpreventivt. De forskningsresultat som presenterades, den påföljande diskussionen samt straffets återinförande ledde till omfattande forskning inom området. Sedan det historiska beslutet att återinföra dödsstraffet har en mängd forskning kring dödsstraffets påverkan på brottsligheten publicerats.

Argumentet om allmänprevention

Straffet antas påverka brottsligheten genom individual- och allmänpreventiva effekter. Individualpreventiva effekter kan åstadkommas genom avskräckning, vård eller oskadliggörande (Aspelin m fl, 1986 s. 13). Vård och individuell avskräckning är inte aktuellt i diskussionen om dödsstraffet, dessa effekter förutsätter att gärningsmannen får tillfälle att åter begå brott. Dödsstraffets eventuella individualpreventiva effekt kan endast utgöras av oskadliggörandet. Det råder ingen tvekan om att en avrättning oskadliggör gärningsmannen. Samtidigt bör påpekas att avrättningen inte nödvändigtvis påverkar den totala brottsligheten, då en sådan effekt förutsätter att gärningsmannen skulle begått brott i det fall han inte avrättats. Den eventuella individualpreventiva effekten måste vidare jämföras med den inkapaciteringseffekt som uppnås genom livstids fängelse vilket är det vanliga alternativet till dödsstraff i USA.

Den allmänpreventiva effekten anses bestå av två deleffekter: (1) den direkta, avskräckande, som riktar sig mot den potentiella gärningsmannen och (2) den indirekta, moralbildande och fostrande, vilken antas påverka allmänhetens rättsuppfattning (Aspelin m fl, 1986 s. 12). Avskräckningseffekten bygger på att gärningsmannen är rationell. Brottet betraktas som en rationell handling där gärningsmannen väljer det beteende som ger högst avkastning (von Hofer & Tham, 1975). I gärningsmannens kalkyl ingår därmed för- och nackdelar samt alternativa beteenden. "The risk for the lawbreaker must be made so great, the punishment so severe, that he knows he has more to lose than he has to gain from his crime" (Feuerbach citerad i Andeneas, 1974 s. 7).

Allmänpreventionens indirekta effekt bygger på att straffet förmedlar ett moraliskt budskap, att samhället förmedlar sitt ogillande. Det olagliga beteendet förknippas med det obehagliga straffet och beteendet kommer gradvis anses obehagligt eller förkastligt. Antagandet är att medvetna och omedvetna hämningar skapas gentemot att begå den straffbelagda handlingen (Andeneas, 1975 s. 7; Zimring & Hawkins, 1973). När attityden gentemot beteendet är etablerad, fungerar straffet upprätthållande och förstärker den moraliska synen på beteen-

det (von Hofer & Tham, 1975). Det har också hävdats att frånvaro av straff kan fungera i motsatt riktning, dvs demoraliserande:

If the commands of a legal system were not reinforced with the threat of punishment, many individuals would see no basis for believing that the legal system really meant what it said.

—/ The impunity can have demoralizing consequences. — Punishment is the convincer (Zimring & Hawkins, 1973 s. 87).

Slutligen, vissa förespråkare anser att dödsstraffet har en viktig fostrande effekt genom att det förmedlar att mänskligt liv är det som skyddas i högsta grad (se t ex Berns, 1980). Berns (1980) argumenterar att straffet inte enbart skuldbelägger det bestraffade beteendet utan även belönar de laglydiga. När samhället bestraffar mördare neutraliseras den ilska de laglydiga upplever då de konfronteras med brottslighet. Samhället har genom bestraffningen löst konflikten och visat att mänskligt liv skyddas genom lagen. I detta sammanhang är det viktigt att straffet är proportionellt till brottet. Enligt Berns är dödsstraffet det enda straff som är hårt nog för mord (Berns 1980 s. 508ff).

Argumentet om brutalisering

Även Andenaes (1975) diskuterar den moraliserande och fostrande funktionen av dödsstraffet men poängterar den bristande logiken mellan mål och medel. Lagen vill signalera respekt för mänskligt liv, samtidigt som dödsstraffet används för att upprätthålla en sådan respekt (Andenaes, 1975 s. 58). Detta tanke sätt är inte nytt, straffteoretikern Beccaria uttryckte dessa tankar redan på 1700-talet och trots att han framförde tron på den rationelle gärningsmannen och straffets avskräckande effekt, tog han samtidigt avstånd från dödsstraffet.

The death penalty cannot be useful, because of the example of barbarity it gives men.

It seems to me absurd that laws which are an expression of the public will, which detest and punish homicide, should themselves commit it (Beccaria citerad i Zimring & Hawkins, 1973 s. 80).

De som argumenterar för dödsstraffets brutaliserande effekt har tagit fasta på argumentet om det kontraproduktiva budskapet. De delar uppfattningen med förespråkarna om att straffet förmedlar ett budskap till allmänheten och till potentiella gärningsmän, men anser att straffet förmedlar en respektlöshet för mänskligt liv och att det legitimerar laglig hämnd (Bowers & Pierce, 1980 s. 456).

If the typical murderer is someone who feels that he has been betrayed, dishonored, or disgraced by another person - and we suggest that such feelings are far more characteristic of those who commit murder than a rational evaluation of costs and benefits - then it is not hard to imagine that the example executions provide may inspire a potential murderer to kill the person who has greatly offended him. In effect, the message of the execution may be lethal vengeance, not deterrence (Bowers & Pierce, 1980 s. 456).

Enligt Bowers & Pierce (1980) bygger den brutaliserande effekten på vad de benämner "the psychology of villain identification". Den potentiella mördaren identifierar sig inte personligen med den avrättade, istället identifierar han någon han hatar eller fruktar - med den avrättade. Med en sådan syn på sin fiende, blir döden vad denne förtjänar. Gärningsmannen kan rentav identifiera sig med staten och på så vis legitimera sitt beteende (Bowers & Pierce, 1980 s. 456).

Bowers & Pierce anser också att dödsstraffet kan stimulera till mord genom imitation. I sitt resonemang utgår de ifrån en undersökning utförd av Berkowitz & McCauley (1971), där författarna föreslår ett antal sätt på vilket våldsamt beteende, exempelvis en avrättning, kan imiteras: (1) Aggressiva idéer och föreställningar uppstår. De flesta av dessa föreställningar liknar den bevitnade händelsen, men på grund av människans förmåga att generalisera kan även andra våldsamma föreställningar uppstå. (2) Givet att personen är beredd att agera våldsamt och den upplevda händelsen inte väcker hämningar eller att han/hon förväntar sig negativa konsekvenser av ett aggressivt beteende, kan händelsen väcka öppen aggression. Precis som med föreställningarna behöver inte dessa handlingar vara identiska med det bevitnade beteendet. (3) Dessa aggressioner kan uppstå vid ett senare tillfälle om personen utsätts för stimuli som associeras med den upplevda händelsen (Berkowitz & McCauley, 1971 s. 239). Bowers & Pierce (1980 s. 458) skriver vidare att det också finns fall där gärningsmannen använt dödsstraffet som ett medel för att dö. Enligt argumentet om brutalisering minskar alltså inte antalet mord/dråp om dödsstraff införs, tvärtom stimulerar det till mord/dråp.

Argumentens rimlighet

De framförda argumenten, om dödsstraffets brottspreventiva respektive brutaliserande effekter, kan ifrågasättas på ett antal punkter. Det mest grundläggande är att båda argumenten bygger på en viss kommunikation, vilket innebär att vi har en sändare och en mottagare. Förutsatt att kommunikationen är avgörande kan inte dödsstraffet påverka antalet mord/dråp såvida ingen görs medveten om att det används eller har införts, dvs antalet mord/dråp kan inte påverkas om inte budskapet når fram till mottagaren (Gibbs, 1975 s. 7ff). Påståendet kan uppfattas som elementärt men faktum är att många undersökningar inte operationaliserat eller ens diskuterat denna faktor. Den kritiska frågan är vilken kunskap potentiella gärningsmän har om straffet. Archer m fl (1983 s. 995) hävdar att "convicted offenders tend not to know which offenses merit the death penalty, or whether the state in which they live has capital punishment". Att medborgarna i en delstat inte skulle vara medvetna om dödsstraffet finns i straffskalan kan framstå som oförståeligt. Däremot är det lättare att föreställa sig att medborgarna inte behöver vara medvetna om faktiska förändringar i avrättningsfrekvenser. Om så är fallet kullkastas båda argumenten så länge förändringarna är

marginella. Därmed är inte sagt att korrekta kunskaper ofelbart leder till starkare påverkan. Vaga kunskaper om straffsatser kan i teorin vara mer avskräckande, nämligen i de fall potentiella gärningsmän överskattar straffet eller risken att straffas. I dessa fall spelar emellertid faktiska förändringar i straffsatser eller tillämpning mindre roll.

Att en grundläggande kunskap finns om straffet är således ett nödvändigt kriterium för de båda argumenten. Skiljefrågan gäller vad som förmedlas eller hur det uppfattas av mottagaren. Den kraftigaste kritiken mot argumentet om brottsprevention har riktats mot antagandet om en rationell gärningsman. De som förespråkar dödsstraffets brutaliserande effekt poängterar att de flesta mord/dråp inte begås under förhållanden där rationellt kalkylerande förekommer. De framhåller att de flesta mord/dråp utförs under kraftiga känsloutbrott av arga eller frustrerade människor som inte sällan är bekanta med offret samt att gärningsmannen i många fall är alkohol- eller narkotikapåverkad (Bowers & Pierce, 1980 s. 455; Cochran, 1994 s. 109). Dessutom är en stor andel mord/dråp resultatet av misshandel och skillnaden mellan misshandel och mord är ibland frånvaron av vapen och god sjukvård (Cochran m fl, 1994 s. 109).

Förespråkarna ser emellertid inte detta som ett problem. Ehrlich (1975a) skriver "There is no reason a priori to expect that persons who hate or love others are less responsive to changes in costs and gains associated with activities they may wish to pursue than persons indifferent toward well-being of others" (Ehrlich, 1975a s. 399). Inte heller van den Haag (1985) menar att detta utgör något problem för avskräckningseffekten. För att göra avskräckningen effektiv måste samhället, enligt van den Haag, göra beteendet så kostsamt, att de flesta människor, mestadels blir avskräckta från att bryta mot lagen. Detta görs genom straff. Enligt van den Haags syn på avskräckningsteorin behöver inte gärningsmannen heller göra en medveten vinst-förlust kalkyl. "The theory merely observes that most people respond to incentives and disincentives *as though* calculating. Whether they do calculate is irrelevant" (van den Haag, 1985 s. 185).

Det har dessutom ifrågasatts vad som avses med kalkylering och rationellt beteende samt huruvida rationellt beteende är nödvändigt. "Just as fear enters the picture when people take a calculated risk in committing an offense, fear may also be an element in behavior which is not rationally motivated" (Andenaes, 1974 s. 42). Om så är fallet, kan man förvänta sig en viss grad av respons även från den icke totalt rationella gruppen potentiella gärningsmän. Tolkas argumentet om brottsprevention fördelaktigt kan man alltså argumentera att straffet fungerar på ett djupare plan, dels genom den indirekta effekten och dels genom rädsla. Renodlat kalkylerande blir då inte nödvändigt.

Oavsett hur det förhåller sig med ovanstående finns det faktorer som talar för att effekten av dödsstraffet, om den existerar, är marginell. För det första, den avskräckande delen av straffet riktar sig till en liten grupp människor. Andenaes (1974) delar in befolkningen i tre kategorier (a) den laglydige, som inte behöver

hotet om straff (b) den potentiella gärningsmannen som hade brutit mot lagen om inte straffet funnits samt (c) den kriminelle som möjligen fruktar straffet men inte tillräckligt för att inte bryta mot det (Andeneas, 1974 s. 111). Den avskräckande delen av straffet riktar sig alltså mot grupp b, de som är påverkbara. När det gäller brutaliseringen får man anta att det även där endast finns en mindre grupp, med en viss "psykologisk beredskap" att begå brott och som därmed kan bli påverkade.

För det andra, alternativet till dödsstraff är inte strafflöshet utan vanligtvis livstids fängelse. Därför är det viktigt att skilja på absolut och marginell avskräckning (Zimring & Hawkins, 1973 s. 72). *Absolut* avskräckning innebär den effekt som erhålls vid nykriminalisering, d v s när straff införs för en handling som tidigare inte varit straffbelagd. En *marginell* avskräckning är den effekt som erhålls när straffets hårdhet, snabbhet eller säkerhet ökar (Zimring & Hawkins, 1973 s. 72). Teoretiskt bör detta förhållande även gälla brutalisering. Dödsstraffets brottspreventiva eller brutaliserande effekt skall alltså ses i förhållande till det som anses vara det näst hårdaste straffet, i USA vanligen livstids fängelse. I förhållande till den avskräckande effekten är det inte troligt att denna skillnad spelar någon avgörande roll. "The murderer puts his whole future at stake in any case, he gambles on non-detection. If he is caught, the game is lost" (Andenaes, 1975). Även när det gäller de moralbildande och fostrande effekterna av straffet är det mycket som talar mot en sådan marginell effekt. Mord/dråp är redan en moraliskt fördömd handling och livstids fängelse bör rimligtvis förmedla denna bild tillräckligt väl (Andenaes, 1975). Den marginella brutaliseringen kan tänkas vara större då staten genom dödsstraffet i viss mån legitimerar dödande.

Att undersöka effekten av dödsstraffet – individnivå och makrodata

I allmänhet studeras dödsstraffets effekt på antalet mord/dråp på makronivå. De argument som framförs behandlar dock individers beteende och ett naturligt empiriskt tillvägagångssätt torde vara att studera individers beteende. Att studera fenomenet på individnivå är emellertid problematiskt. De potentiella gärningsmännen är inte kända i förväg och de som sitter i dödszell är inte representativa, då de uppenbarligen inte blivit tillräckligt avskräckta (Zimring & Hawkins, 1973 s. 31). Likaledes är det problematiskt att fråga gärningsmän huruvida de anser att dödsstraffet bidragit till deras egen handling. Detta har lett till att vissa förkastar hela frågeställningen på grund av att fenomenet är alltför komplext för att förklaras på makronivå.

De som empiriskt arbetat med frågan utgår från antagandet att hypoteser kan härledas ur argumenten vilka i sin tur kan testas på makronivå. Allt annat lika härleds hypoteser av typen: (1) Dödsstraffet fungerar brottspreventivt; (a) Perioder med avrättningar har ett *lägre* antal mord/dråp jämfört med perioder utan avrättningar. (b) Ökas avrättningsfrekvensen *minskar* antalet mord/dråp. (c) Sta-

ter med dödsstraff har *lägre* antal mord/dråp jämfört med stater utan dödsstraff. (2) Dödsstraffet fungerar brutaliserande; (a) Perioder med avrättningar har ett *högre* antal mord/dråp jämfört med perioder utan avrättningar. (b) Ökas avrättningsfrekvensen *ökar* antalet mord/dråp. (c) Stater med dödsstraff har *högre* antal mord/dråp jämfört med stater utan dödsstraff. (3) Dödsstraffet har ingen påverkan på antalet mord/dråp; (a) Perioder med avrättningar och perioder utan avrättningar har ett lika stort antal mord/dråp. (b) Ökas avrättningsfrekvensen påverkas inte antalet mord/dråp. (c) Stater med dödsstraff och stater utan dödsstraff har ett lika stort antal mord/dråp.

Detta tillvägagångssätt har använts i en mängd studier. En betydande andel har emellertid inte explicit beaktat argumentet om brutalisering utan endast testat argumentet om brottsprevention eller enbart avskräckningseffekten.⁸ Detta utesluter inte att resultaten från sådana studier kan tolkas i enlighet med argumentet om brutalisering.⁹

Empiriskt stöd för argumentet om allmänprevention

De tidiga studierna genomförda på 1950-talet jämförde näraliggande eller på annat vis matchade stater med eller utan dödsstraff. Antalet mord/dråp studerades före och efter borttagandet eller införandet av dödsstraffet. I de komparativa studierna fann man ofta att delstater med dödsstraff i straffskalan hade en högre nivå av mord/dråp. Resultaten från de longitudinella studierna var osäkra, ibland följdes borttagandet/införandet av dödsstraffet av en uppgång i antalet mord/dråp, ibland en nedgång. En av de då mest framstående forskarna på området, Torsten Sellin, drog 1967 slutsatsen att dödsstraffet inte hade någon mätbar avskräckande effekt i förhållande till mord och dråp (Bailey & Peterson, 1994 s. 55).

Sellins slutsats, att dödsstraffet inte gav någon mätbar avskräckande effekt, blev några år senare ifrågasatt av Ehrlich (1975a) som avfärdade all tidigare forskning. Han ansåg att studierna var metodologiskt svaga och kritiserade forskarna för att de inte inkluderat risken att dömas som en variabel i dödsstraffets avskräckande effekt och för att de inte kontrollerat för viktiga variabler som påverkat antalet mord/dråp. Vidare argumenterade han att ekonometrisk metod var överlägsen de metoder som använts i tidigare studier (Ehrlich, 1975a s. 398). I sin undersökning studerade Ehrlich årliga data för avrättningar och mord/dråp under perioden 1933-1969 och kontrollerade för ett antal sociodemografiska variabler samt för rättssystemets påverkan på brottsligheten (Ehrlich, 1975a s. 409).¹⁰ Istället för att enbart använda antalet avrättade eller dödsdömda tog Ehrlich hänsyn till flera olika faktorer: (1) risken att bli arresterad, (2) risken att bli dömd för mord givet åtal samt (3) risken att avrättas givet fällande dom för mord (Ehrlich, 1975a s. 409).¹¹ Hans resultat gick emot tidigare undersökningar då han fann att varje avrättning under perioden 1933-1969 förhindrat i genomsnitt 7-8 mord/dråp (Ehrlich, 1975a s. 414).

Ehrlich var först med att använda ekonometrisk metod för att mäta dödsstraffets effekt och hans studier har erhållit omfattande publicitet och inflytande. Som redan nämnts använde åklagaren i *Gregg v. Georgia* Ehrlichs studier som argument för användningen av dödsstraffet. Förmodligen har detta bidragit till att Ehrlich fått utstå extra mycket kritik (Radelet & Akers, 1996 s. 3).¹² Kritiken ledde också till replikationer som inte gav stöd för hans resultat och Ehrlich blev kraftigt kritiserad för såväl teoretiska antaganden som statistiska metoder (Bowers & Pierce, 1975; Bailey & Peterson, 1994 s. 56). Den kritik som framfördes var emellanåt mycket kraftig.

All those who directly considered Ehrlich's work found that the alleged effects of capital sanctions were dependent on the choice of variables included in the equation, the definition and forms of those variables, the particular mathematical forms of the equation, and the use of a very specific time period (McGahey, 1980 s. 495).

Kritiken som riktades mot Ehrlich belyser viktiga grundläggande problem för studier inom forskningsområdet. Ehrlich studerade dödsstraffet på nationell nivå under perioden 1933-1969. Analysnivån är främst problematisk på grund av att Ehrlich inte särskiljer delstater med och utan dödsstraff i straffskalan vilket blir missledande då risken för avrättning är obefintlig i stater utan dödsstraff (Bailey & Peterson, 1988 s. 777; Decker & Kohfeld, 1990 s. 175). Valet av tidsperiod är i sig inte problematiskt. Däremot måste man ifrågasätta Ehrlichs tolkning av resultatet som i stort är beroende av en kort tidsperiod, nämligen åren 1960-1969. Perioden kännetecknas av en konstant ökning av antalet mord/dråp och ett kraftigt avvecklande av dödsstraffet. Utelämnas nämnda år försvinner den avskräckande effekten (Bowers & Pierce, 1975 s. 198; McGahey, 1980 s. 491; Decker & Kohfeld, 1990 s. 176). Ehrlich argumenterar att detta inte är en svaghet utan att denna period är en nödvändighet då den skapar den variabilitet i den oberoende variabeln som krävs för en meningsfull regressionsanalys (Ehrlich, 1975b s. 215).

Ehrlich använde enbart mord/dråp-statistik från FBI. Det har påpekats att uppgifterna var av dålig kvalitet under 1930- och 1940-talen p g a att få delstatsmyndigheter hade anslutit sig till FBI:s rapporteringssystem - "Uniform Crime Report System". Uppgifternas representativitet har därför ifrågasatts och kritikerna anser att dödsorsaksstatistiken är bättre lämpad då den enligt dem varit av god kvalitet alltsedan 1930-talet (se t ex Bowers & Pierce, 1975 s. 188; Kleck, 1979 s. 886). Dessutom menar kritikerna att Ehrlichs analys saknade viktiga kontrollvariabler såsom ålder (Decker & Kohfeld, 1990 s. 176), vapeninnehav, alkoholkonsumtion och antal sjuksängar (Kleck, 1979 s. 886ff).¹³ Angående problemet med kontrollvariablerna påpekar Bailey & Peterson (1988) att multipel regressionsanalys och ekonometrisk metod kan ge ett falskt intryck av säkerhet. "However, this assumed precision may be more apparent than real if important predictor variables are excluded, or if irrelevant variables are included in the model" (Bailey & Peterson, 1988 s. 778).

Slutligen anser kritikerna att Ehrlichs variabel för dödsstraffet inte gått att särskilja från hans variabel för livstids fängelse. De båda variablerna har beräknats utifrån risken att bli arresterad och risken att bli straffad givet åtal. Det innebär att variablerna bygger på samma grund vilket kan göra det svårt att särskilja effekten av dem (Black & Orsagh, 1978 s. 618; Kleck, 1979 s. 884). Bowers & Pierce kritiserade också Ehrlich för att han valt en logaritmisk funktion och för att ha använt en enkel ekvation istället för ett system av ekvationer (Bowers & Pierce, 1975 s. 199; se även McGahey, 1980 s. 491). Kort kan sägas att en logaritmisk funktion förstörar de årliga förändringarna i den oberoende variabeln, i det här fallet avrättningar, och framförallt då värdena är låga.¹⁴

Kritiken mot Ehrlich är massiv men han är inte ensam om att ha funnit stöd för argumentet om brottsprevention. Yunker genomförde 1976 en longitudinell studie och fann att varje avrättning under perioden 1960-1972 avstyrde i genomsnitt 156 mord/dråp (McFarland, 1983 s. 1015).¹⁵ Även denna studie har fått kraftig kritik. Yunker testar en enkel modell med två oberoende variabler, arbetslöshet och avrättningskvot under perioden 1960-1972. McGahey skriver "Yunker's analysis contains so many problems that adequate criticism of it would require a much longer article" (McGahey, 1980 s. 493). Trots detta tar han upp ett antal punkter: (1) Den undersökta perioden är densamma som varit kritisk i Ehrlichs arbete, en tid då antalet avrättningar minskade och antalet mord/dråp ökade. (2) Yunker kontrollerade inte för några andra variabler trots att ett antal andra faktorer framförts som orsaker till den ökande brottsligheten under 1960-talet. (3) Istället för att använda olika ekvationer och alternativa variabler vidhöll han en enkel ekvation. McGahey skriver också att Yunker själv konstaterade att analysen kunde innehålla en "technical bias" men att han drog slutsatsen att denna bias fungerade i "an uncertain and largely unfathomable way. If potential problems are taken too seriously, they would effectively abrogate any kind of statistical investigation" (citerad i McGahey, 1980 s. 483).

I en komparativ studie producerade Ehrlich (1977) resultat som gav stöd åt hans tidigare arbete. Ehrlich jämförde stater vid två tillfällen, år 1940 och år 1950, och skilde på delstater med och utan dödsstraff i straffskalan. Ehrlich kontrollerade denna gång för ytterligare variabler såsom (1) andel med inkomst under medelnivån i varje delstat, (2) andel icke-vita, (3) andel i åldern 15-34 år samt (4) andel som bor i stadsmiljö. Han fann att varje avrättning avstyrkt mellan 20-24 mord i de stater som hade dödsstraff. I denna undersökning hade Ehrlich korregerat för vissa tidigare svagheter, men trots det upphörde inte kritiken. Främst kritiserades han för att han inte inkluderade år 1960 i analysen. Forst som gjort en liknande studie går långt i sin kritik (Forst, 1983 s. 931):¹⁶

Professor Ehrlich's decision not to report results for the 1960 cross-section appears to represent another instance of a tendency, which has been noted earlier, for Ehrlich to select analytic options that produce findings of deterrence when the case for options that produce different results is at least strong.

Layson (1985) genomförde en studie där han prövade mycket av den kritik som framförts mot Ehrlichs studier. Han använde både polis- (FBI) och dödsorsaksstatistik för mord/dråp och tidsperioden förlängdes och delades upp i underperioder för att pröva resultatens styrka över olika perioder. Dessutom testade han betydelsen av olika förklaringsvariabler i modellerna. Layson fann ett negativt samband mellan mord/dråp kvoten och risken att arresteras, dömas och avrättas givet dom. Dessutom ansåg han att Ehrlichs resultat underskattade effekten och menade att en avrättning avstyrde mellan 8 och 24 mord/dråp (Layson, 1985 s. 80). Han har emellertid i en senare artikel påpekat att perioden efter 1963 var avgörande för slutsatsen att dödsstraffet fungerade allmänpreventivt (se Hood, 1996 s. 209).

Att den allmänpreventiva effekten kräver att dödsstraffet "kommuniceras" till potentiella gärningsmän och allmänheten diskuterades tidigare. Stack har i två studier (1987; 1990) undersökt betydelsen av publiciteten kring avrättningar för att på så sätt ta hänsyn till allmänhetens upplevelse av avrättningar. I den första studien (Stack, 1987) fann han stöd för avskräckningshypotesen. Analysen baserades på 16 avrättningar som erhållit publicitet i media mellan åren 1950 och 1980. Nationella uppgifter för mord/dråp insamlades på månadsbasis. Stack fann att under månader med avrättningar med hög publicitet sjönk antalet mord/dråp i genomsnitt med 30 stycken mord/dråp. Däremot gav avrättningar med låg publicitet inte någon effekt. Han poängterade att sambandet mellan mord/dråp och avrättningar var svagt i jämförelse med sambandet mellan vissa andra oberoende variabler och mord/dråp (Stack, 1987 s. 538ff). Inte heller Stack (1987) har undgått kritik. Den viktigaste kritiken kommer från Bailey & Peterson (1989 s. 1997) som påpekar att han borde tagit hänsyn till en längre nettoeffekt då en "rebound effect" har påvisats i en studie av Phillips (1980). Phillips (1980) undersökte veckodata för perioden 1858-1921 i England. Han fann en avskräckande effekt som endast varade i två veckor efter en avrättning. Efter detta följde en period av mord/dråp över det normala (benämnd "rebound effect"). Efter ca 5 veckor lade sig nivån på basnivån och nettoeffekten av en avrättning var nära noll (Phillips, 1980 s. 145).¹

I en senare studie undersökte Stack (1990) återigen sambandet mellan avrättningar som erhållit publicitet och mord/dråp, denna gång för åren 1950-1963 i delstaten South Carolina. Denna gång fann han att avrättningar med hög publicitet ledde till 17,5% färre mord samma månad (Stack, 1990).

Empiriskt stöd för argumentet om brutalisering

Flera av de studier som stödjer argumentet om brottsprevention tycks vara beroende av en kort tidsperiod, åren 1960-1969. Bowers & Pierce (1975) som replikerat Ehrlichs (1975a) studie hävdar att denna period varit totalt avgörande och att hans resultat snarare går i linje med argumentet om brutalisering om den utsluts. Detsamma gäller enligt Bowers & Pierce (1975 s. 201) om aritmatiska istället för logaritmerade värden används.

Bowers & Pierce (1980) studerade senare dödsstraffet i delstaten New York mellan åren 1907 och 1963 med uppgifter om antalet mord/dråp och avrättningar på månadsbasis. Genom undersökningens utformning ville de komma åt korta perioder efter avrättningar för att isolera eventuella effekter av en avrättning som är direkta och kortvariga, samtidigt som de sökte begränsa perioden under vilken andra effekter påverkar. De drog slutsatsen att:

the presence of executions at a given point in time adds very little to the monthly number of homicides after three months have elapsed, but the data at least suggest that such an execution adds roughly three more to the number of homicides in the next nine months of the year after the execution (Bowers & Pierce, 1980 s. 481).

Bowers & Pierce (1980) uppger också att de funnit en brutaliseringseffekt i Savitz (1958) material, efter att de korrigerat för säsongsvariationer (Bowers & Pierce, 1980 s. 466) och Bowers har senare funnit en sådan effekt i Phillips (1980) material (Cochran m fl, 1994 s. 112, not 4). Bowers & Pierce (1980) kan anses vara aningen selektiva när de uppger att de funnit en brutaliseringseffekt i Savitz (1958) material, utan att reflektera över hans knapphändiga data, samtidigt som de kraftigt kritiserar Ehrlich (1975a). Savitz (1958) undersökte, precis som Bowers & Pierce (1980), möjligheten att effekten var kortvarig. Hans undersökning var mycket enkel och innefattade bara fyra dödsdömda. Medveten om problemet med den korta tidsperioden och de få antal mord som undersöktes drog han slutsatsen att dessa avrättningar inte inneburit varken en ökning eller minskning av antalet mord (Savitz 1958 s. 341).

En annan studie som presenterar stöd för straffets brutaliserande effekt undersöker återinförandet av dödsstraffet i Oklahoma 1990. Cochran m fl (1994) utgick ifrån den första avrättningen på 25 år som renderade i omfattande publicitet. Undersökningen utformades som ett "naturligt experiment" med uppgifter på veckobasis om mord/dråp ett år före avrättningen och ett år efter. Dessutom tog de hänsyn till två former av mord som de menar kan tänkas påverkas av dödsstraffet. De finner varken en avskräcknings- eller brutaliseringseffekt för mord/dråp som helhet men när de bryter ned mord/dråp i underkategorier, finner de en brutaliseringseffekt för mord där gärningsman och offer inte känt varandra, s.k. "stranger murder" (Cochran m fl, 1994 s. 129).

More important, these supplementary analyses also reveal that the Coleman execution produced an abrupt and lasting increase in the level of both felony and argument related stranger homicides. Thus in line with our initial speculation, it appears that the return to the death penalty, at least in Oklahoma, produced a brutalization effect in situations where prohibitions against killing are weakest and where the offender perceives having been wronged (Cochran m fl, 1994 s. 130)

Slutligen har Bailey (1983) utfört en studie av antalet avrättningar och mord/dråp på månadsbasis i Chicago under åren 1915-1921. Undersökningen

var utformad för att motverka maskeringseffekter genom icke aggregerade data. Resultaten antydde en brutaliseringseffekt men Bailey avhöll sig emellertid från att dra den slutsatsen p g a att han ansåg, att kontrollen för alternativa förklaringar varit otillräcklig, att teorin var för outvecklad samt att resultaten varierade något beroende på tidsförskjutning (eng. lag) i analysen och att resultaten varierade något beroende på vilken dödsstraffsvariabel som användes (Bailey 1983 s. 855ff). Han skriver dock i den avslutande diskussionen "In line with the brutalization argument, this analysis suggests that the net effect of executions may well have been to increase, not decrease, Chicago first-degree murders and total criminal homicides" (Bailey 1983 s. 858).

Ingen påvisbar effekt

Empiriskt stöd finns för såväl argumentet om brottsprevention (Ehrlich, 1975a; 1977; Layson, 1985; Stack, 1987; 1990; för Yunker, 1976 se McFarland, 1983) som argumentet om brutalisering (Bowers & Pierce, 1975; 1980; Cochran m fl, 1994). Flertalet studier har emellertid inte funnit några effekter (Kleck, 1979; Bailey, 1990; Bailey & Peterson, 1988; 1989; 1991; 1994; Black & Orsagh, 1978; Forst, 1983; McFarland, 1983; Phillips, 1980; Savitz, 1958; Decker & Kohfeld, 1990). Ytterligare en studie har funnit små brutaliseringseffekter men inte dragit slutsatsen att dödsstraffet givit effekt på antalet mord/dråp p g a svagheter i genomförandet av studien (Bailey 1983). Inom ramen för denna genomgång finns inte utrymme att återge samtliga de studier som inte funnit några effekter, några bör dock nämnas.

Black & Orsagh (1978) replikerade Ehrlichs (1977) komparativa studie men undersökte åren 1950 och 1960. De fann inget stöd för argumentet om brottsprevention. Forst (1983) som så kraftigt kritiserat Ehrlich för att han inte inkluderat år 1960 i sin analys genomförde en undersökning av åren 1960 och 1970. Inte heller han fann något stöd för argumentet om brottsprevention. Resultatet från dessa undersökningar antyder att Ehrlichs resultat inte är robust nog för att stå sig över olika tidsperioder.

Bailey & Peterson (1989) kritiserade, som nämnts, Stack (1987) för att han inte tagit hänsyn till en möjlig "rebound effect" som påvisats i Phillips (1980). De testade, precis som Stack (1987), sambandet mellan mord/dråp och publicitet kring avrättningar. De studerade perioden 1940-1986 och använde samma kodning som Stack (1987). Slutsatsen var:

In contrast to execution publicity, the frequency of executions appears to have had a slight, but significant, immediate (month t) and delayed (month $t+8$) deterrent effect on homicides. However, whatever deterrent effect that might have been realized is of minor significance by comparison with the cumulative effect of executions. For periods ranging through one year after executions, the overall effect of executions on homicide rate was essentially zero regardless of whether the execution-homicide relationship was positive or negative (Bailey & Peterson, 1989 s. 739).

Detta resultat stöds av senare undersökningar som tar hänsyn till publiciteten kring avrättningar och olika former av mord/dråp (Bailey, 1990; Bailey & Peterson, 1991; 1994).

Den enda studie som studerar fenomenet på delstatsnivå och som omfattar perioden efter 1972 är en undersökning utförd av Decker & Kohfeld (1990). De studerar de fem mest avrättningsaktiva delstaterna i USA under perioden 1930-1980.¹⁸ Resultaten i deras studie varierade beroende på vilken statistisk metod som användes. När enkel regression användes fann de en brutaliserande effekt och när hänsyn togs till ett antal kontrollvariabler fann de ingen effekt av straffet i Texas. I New York däremot, fann de en brottspreventiv effekt när hänsyn tagits till ett antal kontrollvariabler. På grund av de varierande resultaten drog de slutsatsen att "Executions have failed to exert a consistent deterrent impact on homicides in the five states most likely to execute" (Decker & Kohfeld, 1990 s. 190).

Avslutande kommentar

Att bedöma den samlade forskningen är komplicerat - ett flertal olika metoder har använts, de statistiska beräkningar som gjorts är komplexa och forskarna argumenterar om vilka beräkningar som är mest adekvata. Metodproblemen är många, allvarligast är problemen med simultana eller parallella effekter, den förväntade effektens storlek samt vilka kategorier som bör studeras. Dessa problem föreligger i de flesta av studierna på området vilket försvårar bedömningen av den forskning som bedrivits.

Ett samband mellan brott och straff kan bero på förändringar som är bakomliggande eller parallella med straffet (Zimring & Hawkins, 1973 s. 279; von Hofer, 1993 s. 91).¹⁹ Multipel regression har använts i flera studier för att kontrollera för utvecklingen av sociodemografiska variabler samt rättssystemets påverkan på brottsligheten. Faran är att valet av förklaringsvariabler styr resultatet p g a att förhållandet mellan dödsstraffet och antalet mord/dråp inte är robust nog att stå sig genom olika tester. Följden kan bli att den teoretiska utgångspunkten styr resultatet. Att valet av kontrollvariabler kan vara av stor betydelse för resultatet antyds av McManus (1985) undersökning. Som påpekats är alltså inte multipel regression per definition en "säkrare" metod.

En annan begränsning hänger samman med den förväntade effektens storlek. Antag att det är som Ehrlich (1975a) eller som Bowers & Pierce (1980) hävdar - att en avrättning i genomsnitt avskräcker 7 mord/dråp respektive bidrar till 3 extra mord/dråp.²⁰ Applicera sedan resonemanget på t ex Florida som under åren 1979-1995 haft mellan 1037 och 1522 mord/dråp per år. Poängen är att den förväntade effekten är marginell i förhållande till det totala antalet mord/dråp. Troligtvis "drunknar" effekten, om den existerar, i inverkan från andra variabler och årliga slumpvariationer. Antalet mord/dråp påverkas av en mängd faktorer och även om alla relevanta variabler inkluderades i en modell skulle troligen slumpvariationen från år till år överstiga 7 mord/dråp per år.

Problemet med den förväntade effektens storlek i förhållande till det totala antalet mord/dråp kan kopplas till att de undersökta kategorierna kan vara för trubbiga. Därför kan det argumenteras att delstatsnivå är att föredra framför nationell nivå. I Decker & Kohfelds (1990) undersökning visar olika delstater varierande resultat. Detta kan ses som ett argument för att om straffets effekt skall studeras, bör det ske på högst delstatsnivå, för att motverka maskering av effekter. Samtidigt kan man argumentera att maskeringseffekter finns på andra områden. Till exempel är det möjligt att straffet fungerar brutaliserande för vissa kategorier av mord/dråp och brottspreventivt för andra, beroende på om gärningsmannen är rationell, brottet planerat o s v.

Delas antalet mord/dråp i mindre delgrupper kan dessa frågor undersökas och det är också troligt att den förväntade effekten blir större i förhållande till det totala antalet i gruppen. Det är emellertid svårt att uttala sig om detta har någon betydelse. Av de undersökningar som presenterats här är det fyra undersökningar som arbetat med sådana kategorier och resultaten varierar. Cochran m fl (1994) finner en brutaliseringseffekt för kategorin "stranger murder". Den studie som i högsta grad brutit ner sina kategorier är Bailey (1983) som finner en brutaliseringseffekt när han undersöker "first-degree murders" i Chicago utifrån månadsdata. Bailey avhåller sig emellertid från att dra slutsatsen att dödsstraffet fungerat brutaliserande. Två senare undersökningar finner inga effekter då de studerar olika typer av "felony murder" (Bailey & Peterson, 1991) respektive polismord (Bailey & Peterson, 1994). Ett nedbrutet material är att föredra men samtidigt är frågan om det är tillräckligt för att lösa de metodologiska problemen.

Det finns således ett antal stora problem inom forskningsområdet, vilka utgör en grund för godtyckliga resultat. McManus (1985 s. 417) har betonat vikten av forskarens föreställningar om sociala fenomen i allmänhet och straffets effekt i synnerhet. Bailey & Peterson (1997) ifrågasätter en sådan tolkning som de menar syftar på att forskare från skilda discipliner antas ha olika föreställningar. McManus påpekande är emellertid intressant eftersom en persons föreställningar, oavsett ämnestillhörighet, kan påverka hur vederbörande förhåller sig till problemen samt hur resultaten presenteras och detta får större betydelse då resultaten inte är robusta. Detta påpekande är relevant av minst två skäl.

För det första, en viss tendens till bias är synlig hos vissa forskare inom området, inte minst när det gäller tolkningen. Ehrlich (1975a) har fått mycket kritik för sitt sätt att tolka resultaten (se t ex McGahey, 1980; Bowers & Pierce, 1975).²¹ Kritiken är troligtvis befogad men Ehrlich är inte ensam om att visa sådana tendenser. Bowers & Pierce (1980) tenderar också att rapportera resultat som styrker deras ståndpunkt, exempelvis anger de okritiskt att de funnit en brutaliseringseffekt i Savitz (1958) material som är av mycket svag karaktär. Slutligen, Stack (1987) skriver i sin litteraturgenomgång att Phillips (1980) funnit en avskräckande effekt vilket går i linje med hans egna resultat. Detta är emellertid

en sanning med modifikation, eftersom den avskräckande effekten i Phillips (1980) undersökning endast varade i två veckor för att sedan följas av en "rebound effect". Fem veckor efter avrättningen var nettoeffekten nära noll (Phillips, 1980 s. 145). Stack (1987) diskuterar inte denna "rebound-effect" och tar inte heller hänsyn till att en sådan kan finnas när han genomför sin empiriska studie. Att inte kontrollera för en "rebound-effect" är en svaghet, att presentera Phillips (1980) resultat så som gjorts är missvisande.

För det andra, metodvalen är av betydelse. McManus (1985) empiriska del syftar till att testa effekten av den relativa betydelse man fäster vid olika kontrollvariabler.²² Han visar att resultatet påverkas av vilken vikt som tillmäts ekonomiska, sociodemografiska och rättsliga kontrollvariabler (McManus, 1985 s. 425). Risken finns att även andra metodval kan påverka resultatet kraftigt. Sådana val kan vara val av analysnivå (nation, delstat eller stad), källa (polis- eller dödsorsaksstatistik), tidsperiod och matematisk funktion. Genomgången av tidigare forskning antyder att metodvalen är av betydelse för resultatet. De studier som funnit stöd för argumentet om brottsprevention tycks vara beroende av en viss tidsperiod, 1960-1969. De studier som funnit stöd för argumentet om brutalisering tycks vara beroende av en viss metod, studiet av kortvariga effekter.

Att bedöma tidigare forskning är således komplicerat. Flertalet sammanställningar drar slutsatsen att dödsstraffet inte givit någon effekt. Slutsatsen är rimlig om man kräver att ett resultat skall stå sig genom olika tester, i form av olika metoder, tidsperioder och statistiska analyser för att anses belagt. Detta krav kan inte anses vara uppfyllt för de studier som funnit stöd för att dödsstraffet påverkat antalet mord/dråp, valet av metod tycks vara av betydelse för resultatet. Däremot finns ett antal varierande studier som funnit att straffet inte givit någon mätbar effekt. En rimlig slutsats måste därför bli att tidigare forskning inte presenterat några övertygande bevis för att dödsstraffet givit effekt på antalet mord/dråp varken i ena eller andra riktningen.

LITTERATURFÖRTECKNING

- Andenaes, J. (1974) *Punishment and Deterrence*, Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Andenaes, J. (1975) "General Prevention Revisited", (red) The National Swedish Council for Crime Prevention (BRÅ), Research and Development Division, Stockholm.
- Archer, D. m fl (1983) "Homicide and The Death Penalty: A cross national test of a deterrence hypothesis", *The Journal of Criminal Law & Criminology*, Årg.74:3. s. 991-1013.
- Aspelin, E. m fl (1986) *Brott och brottmål*, Norstedts Förlag AB, Stockholm.
- Bailey, W.C. (1983) "Disaggregation in Deterrence and Death Penalty Research: The Case of Murder in Chicago", *The Journal of Criminal Law & Criminology*, Årg.74:3. s. 827-859.
- Bailey, W.C. (1990) "Murder capital punishment, and television: execution publicity and homicide rates", *American Sociological Review*, Årg.55. s. 628-633.
- Bailey, W.C. & Peterson, D.R. (1988) "Murder and Capital Punishment in the Evolving Context of the Post-Furman Era", *Social Forces*, Årg.66:3. s. 774-807.

- Bailey, W.C. & Peterson, D.R. (1989) "Murder and Capital Punishment: A Monthly Time-Series Analysis of Execution Publicity", *American Sociological Review*, Årg.54, s. 722-743.
- Bailey, W.C. & Peterson, D.R. (1991) "Felony Murder and Capital Punishment: An examination of the deterrence effect", *Criminology*, Årg.29, s. 367-395.
- Bailey, W.C. & Peterson, D.R. (1994) "Murder, Capital Punishment, and Deterrence: A Review of the Evidence and an Examination of Police Killings", *Journal of Social Issues*, Årg.50:2, s. 53-74.
- Bailey, W.C. & Peterson, D.R. (1997) "Murder, Capital Punishment, and Deterrence: A review of the literature" I: Bedau (1997) *The Death Penalty in America: Current Controversies*, Oxford University Press, New York.
- Bedau, H.A. (1997) *The Death Penalty in America: Current Controversies*, Oxford University Press, New York.
- Berns, W. (1980) "Defending the Death Penalty", *Crime and Delinquency*, Årg. 26, s. 503-511.
- Berkowitz, L. & McCauley, J. (1971) "The Contagion of Criminal Violence", *Sociometry*, Årg.34:2, s. 258-260.
- Beyleveld, D. (1982) "Ehrlich's analysis of Deterrence", *The British Journal of Criminology*, Årg.22:2, s. 101-123.
- BJS (1996a) *Capital Punishment 1994 - Bulletin*, Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, Washington D.C.
- BJS (1996b) *Capital Punishment 1995 - Bulletin*, Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, Washington D.C.
- BJS (1997) *Capital Punishment 1996 - Bulletin*, Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, Washington D.C.
- BJS (1998a) *Sourcebook of Criminal Justice Statistics 1997*, Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, Washington D.C.
- BJS (1998b) *Capital Punishment 1997 - Bulletin*, Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, Washington D.C.
- Black, T. & Orsagh, T. (1978) "New evidence on the Efficacy of Sanctions as a Deterrent to Homicide", *Social Science Quarterly*, Årg.58, s. 616-630.
- Bowers, W.J. & Pierce, G. (1975) "The Illusion of Deterrence in Isaac Ehrlich's Research on Capital Punishment", *The Yale Law Journal*, Årg.85, s. 187-208.
- Bowers, W.J. & Pierce, G. (1980) "Deterrence or brutalization: What is the effect of executions?", *Crime and delinquency*, Årg.26, s. 453-484.
- Bratton, W.J. (1997) *Zero tolerance: policing a free society*, IEA Health and Welfare Unit, London.
- Cochran, J.K. m fl (1994) "Deterrence or Brutalization? An Impact Assessment of Oklahoma's Return to Capital Punishment", *Criminology*, Årg.32, s. 107-134.
- Constanzo, M. & White, L.T. (1994) "An Overview of the Death Penalty and Capital Punishment Trials: History, Current Status, Legal Procedures, and Cost", *Journal of Social Issues*, Årg.50:2, s. 1-18.
- Clinton, B. (1994) "Remarks by the president to members of the law enforcement community", White House, Office of Press Secretary, Columbus, Ohio.
- Decker, S.H. & Kohfeld, C.W. (1990) "The Deterrent Effect of Capital Punishment in the five most active execution states: A time series analysis", *Criminal Justice Review*, Årg.15, s. 173-191.
- Ehrlich, I. (1975a) "The Deterrent Effect of Capital Punishment: A Question of Life and Death", *American Economic Review*, Årg.65, s. 397-417.
- Ehrlich, I. (1975b) "Deterrence Evidence and Inference", *The Yale Law Journal*, Årg.85, s. 209-227.
- Ehrlich, I. (1977) "Capital Punishment and Deterrence: Some further thoughts and Additional Evidence", *Journal of Political Economy*, Årg.85, s. 741-788.
- Ehrlich, I. (1982) "On Positive Methodology, Ethics, and Polemics in Deterrence Research", *British Journal of Criminology*, Årg.22:2, s. 124-138.
- Fellsworth, P.C. & Gross, S.R. (1994) "Hardening of the Attitudes: Americans' Views on the Death Penalty", *Journal of Social Issues*, Årg.50:2, s. 19-52.

- Forst, B. (1983) "Capital Punishment and Deterrence: Conflicting evidence?", *The Journal of Criminal Law & Criminology*, Årg.74, s. 927-942.
- Franck, H.G. & Nyman, K. (1997:3) *Det barbariska straffet*. Brå-rapport, 1997:3
- Gibbs, J. (1975) *Crime, Punishment and Deterrence*. Elsevier Scientific Publishing Company, New York
- Hood, R. (1996) *The Death Penalty: A world-wide perspective*. Clarendon Press, Oxford
- Kleck, G. (1979) "Capital Punishment, Gun Ownership, and Homicide", *American Journal of Sociology*, Årg.84, s. 882-908.
- Layson, S.K. (1985) "Homicide and Deterrence: A Re-examination of the United States Time-series Evidence" *Southern Economic Journal*, Årg.52, s. 68-89.
- McFarland, S. (1983) "Is Capital Punishment a Short-Term Deterrent to Homicide? A study of the Effects of Four Recent American Executions", *Journal of Criminal Law and Criminology*, Årg.74, s. 1014-1033.
- McGahy, R. (1980) "Dr. Ehrlich's Magic Bullet: Economic Theory, Econometrics, and the Death Penalty", *Crime and Delinquency*, Årg.26, s. 485-502.
- McManus, W. S. (1985) "Estimates of the Deterrent effect of Capital Punishment: The Importance of the Researcher's Prior Beliefs", *Journal of Political Economy*, Årg.93:2, s. 417-425.
- Pataki, G.E. (1996) "The Death Penalty Brings Justice", *Corrections Today*, August
- Phillips, D.P. (1980) "The Deterrent Effect of Capital Punishment: New evidence on an old Controversy", *American Journal of Sociology*, Årg.86, s. 139-148.
- Radelet, M.L. & Akers, R.L. (1996) "Policy and perspectives: Deterrence and the Death penalty The views of the experts", *The Journal of Criminal Law & Criminology*, Årg. 87:1.
- Savitz, L.D. (1958) "A Study in Capital Punishment", *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* Årg.49, s. 338-341.
- Stack, S. (1987) "Publicized Executions and Homicide, 1950-1980", *American Sociological Review*, Årg.52, August, s. 532-540.
- Stack, S. (1990) "Execution Publicity and Homicide in South Carolina: A research note", *The Sociological Quarterly*, Årg.31:4, s. 599-611.
- van den Haag, E. (1985) "Neoclassical theory". Meier R F (red), *Theoretical Methods in Criminology*, SAGE Publications, Beverly Hills, California.
- von Hofer, H. & Tham, H. (1975) "Beware of General Prevention!", (red) The National Swedish Council for Crime Prevention (BRÅ), Research and Development Division, Stockholm.
- von Hofer, H. (1993) *Fängelset, uppkomst - avskräckning - inkapacitering*, Kriminologiska Institutionen, Stockholms Universitet, Stockholm.
- White, W.S. (1987) *The Death Penalty in the Eighties: An examination of the modern system of Capital Punishment* The University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Zimring, F.E. & Hawkins, G. (1973) *Deterrence: The legal threat in crime control*, University of Chicago Press, Chicago.
- Zimring, F.E. & Hawkins, G. (1986) *Capital Punishment and the American Agenda*, Cambridge University Press, Cambridge.

NOTER:

De två rättsfallen *Furman v. Georgia* (408 U.S. 238 (1972)) och *Gregg v. Georgia* (428 U.S. 153 (1976)) finns tillgängliga på Internet (<http://www.findlaw.com/cascode/supreme.html>). De arendenummer som anges i parenteserna kan användas för sökning i databasen.

² Uppgifter över antalet nyttillförda år 1997 (figur 1) och för antalet avrättade år 1998 (figur 2) är hämtade från Bureau of Justice Statistics. Uppgifterna finns tillgängliga på Internet: (<http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/>). Övriga uppgifter är hämtade från *Sourcebook of Criminal Justice Statistics 1997*. Uppgifterna finns tillgängliga på Internet: (<http://www.albany.edu/sourcebook/>).

³ Avser den 13:e september 1999.

- ⁴ 31 December 1998 fanns 13 stater som inte hade dödsstraffet: Alaska, District of Columbia, Hawaii, Iowa, Maine, Massachusetts, Michigan, Minnesota, North Dakota, Rhode Island, Vermont, West Virginia och Wisconsin.
- ⁵ Domare Marshall, som argumenterade utfylligt angav fyra skäl till att ett straff kunde anses grymt och ovanligt; (1) straff som innehåller så mycket fysisk smärta att civiliserade människor inte kan tolerera det, t ex användandet av tumskruv, (2) straff som aldrig tillämpas i förhållande till ett visst brott, (3) straff som är överdrivet i förhållande till lagstiftarens syfte och slutligen, (4) straff som enligt allmänheten är moraliskt förkastliga strider mot konstitutionen oavsett om de uppfyller lagstiftarens syfte (*Furman v. Georgia*, 408 U.S. 238 (1972)).
- ⁶ Arvshygien (eng. eugenic) avser här identifieringen av icke rehabiliterbara individer.
- ⁷ Tre domare motsatte sig dödsstraffet i *Furman v. Georgia* på dessa grunder. Domare Douglas som lade stor vikt vid den diskriminerande tillämpningen var ej längre medlem av Högsta Domstolen vid *Gregg v. Georgia*. De övriga två, domare Stewart och domare White ansåg att Georgias omär betade lag tillrättalagt de tidigare problemen.
- ⁸ Det är inte ovanligt att man säger sig testa enbart avskräckningseffekten utan att i varken teori eller empiri särskilja tänkbara indirekta allmänpreventiva eller individualpreventiva effekter. Hypoteserna kan sägas vara varandras motsatser och förhållandet är sådant att ett resultat som leder till förkastande av den ena, i vissa fall kan tolkas som ett stöd för den andra.
- ⁹ De variabler Ehrlich (1975a) kontrollerar för är: (1) sociodemografiska: (a) arbetslöshet (b) arbetskraftsdeltagande (c) nivå och fördelning av permanent inkomst, (2) demografiska: (a) ålders- och (b) ras fördelning i populationen, (3) variabler med anknytning till rättssystemets utövning: (a) utgifter för samtliga statliga myndigheter per capita (b) utgifter för polisen med ett års eftersläpning per capita.
- Det som används i Ehrlichs (1975a) studie är (a) uppklaringsprocenten (b) andel av de dömda för mord av de åtalade (c) antal avrättningar år t+1 beskrivet i procent av dödsdömda år t.
- Ehrlich (1975) skriver att hans resultat inte innebär att dödsstraffet nödvändigtvis är det mest önskvärda straffet. Beyleveld (1982) kritiserade emellertid Ehrlich för hur hans resultat använts. Ehrlich (1982) bemöter denna kritik: "Beyleveld is wrong, however, to interpret my analysis of the specific results on the deterrent effect of the conditional risk of execution as policy implications or recommendations. I have repeatedly stated that the efficiency and desirability of capital punishment are separate issues" (Ehrlich 1982:137).
- Kleck (1979) föreslår antalet sjuksängar som en indikator på möjligheten att vårda skadade med livshotande skador. Dessa variabler var inte tillgängliga på 30- och 40-talet vilket Kleck (1979) ser som ett av argumenten för varför Ehrlich (1975a) skulle valt en annan tidsperiod.
- ¹⁰ För en diskussion kring effekten av val av funktion se Bowers & Pierce (1975:201ff). För svar på deras kritik se Ehrlich (1975b:217).
- ¹¹ Den refererade undersökningen är: Yunker (1976) "Is the Death Penalty a Deterrent to Homicide? Some Time Series Evidence" *Journal of Behavioral Economics*. Summer. Författaren har emellertid inte funnit denna utan hänvisar till McFarland (1983).
- ¹² De motiveringar Ehrlich (1977) ger var att under 1960 (1) var antalet avrättningar i staterna få, stora procentuella skillnader leder till urvalsfel, (2) skillnaderna i nivå på användandet av dödsstraffet mellan staterna var för små för ett meningsfullt test av avskräckningsteorin. Forst (1983) anser att dessa argument inte håller och påpekar att det visserligen inte är givet vilken variation i den oberoende variabeln som krävs för ett meningsfullt test. Hans kritik är att variationen här faktiskt är större än i Ehrlichs tidsserieanalyser. Han anser att 1960 års data borde tagits med då senare uppgifter visat sig vara mer pålitliga (Forst 1983:930ff).
- McFarland försökte replikera Phillips (1980) resultat i USA, men fann inga sådana effekter (McFarland 1983:1032). Bailey & Peterson (1989) kritiserar vidare Stack (1987) för att ha en (1) oriktig oberoende variabel och (2) för att inte subtraherat lagligt dodande från antalet mord och (3) frånvaro av kontroll för andra viktiga variabler som påverkar den beroende variabeln.
- ¹³ De fem mest avrättningsaktiva delstaterna var under den här perioden Texas, New York, North Carolina, Georgia och Kalifornien. Tillsammans stod de för 40% av avrättningarna. Andelen kan

jämföras med att två stater, Texas och Virginia, ansvarat för 45% av avrättningarna under perioden 1976-1998.

¹⁹ Exempelvis är det tänkbart att högre kriminalitet leder till en hårdare attityd mot brottslighet, vilket i sin tur leder till högre straff, men också till andra åtgärder. Ett aktuellt exempel på hur förändringar på det kriminalpolitiska området fungerar parallellt är delstaten New York där man inom en kort tidsperiod förändrat polisens organisation och arbetssätt (Bratton, 1997) samtidigt som man återinfört dödsstraffet. Att särskilja effekter i detta fall blir följaktligen mycket svårt.

²⁰ Ehrlichs (1975a) resultat är uträknat på riket i sin helhet.

²¹ För debatt mellan dessa, se Bowers & Pierce (1975) och Ehrlich (1975b).

²² McManus (1985) använder aggregerade data från 44 delstater år 1950. Uppgifter för mord/dråp är hämtade från FBI. Han jämför ett antal olika modeller där olika stor vikt läggs vid ekonomiska, sociodemografiska och avskräckningsvariabler.

Adress: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet

S - 106 91 Stockholm, Sverige

Tel: (+46) 8-16 31 32

Fax: (+46) 8-15 78 81

E-post: Martin.Bergqvist@crim.su.se